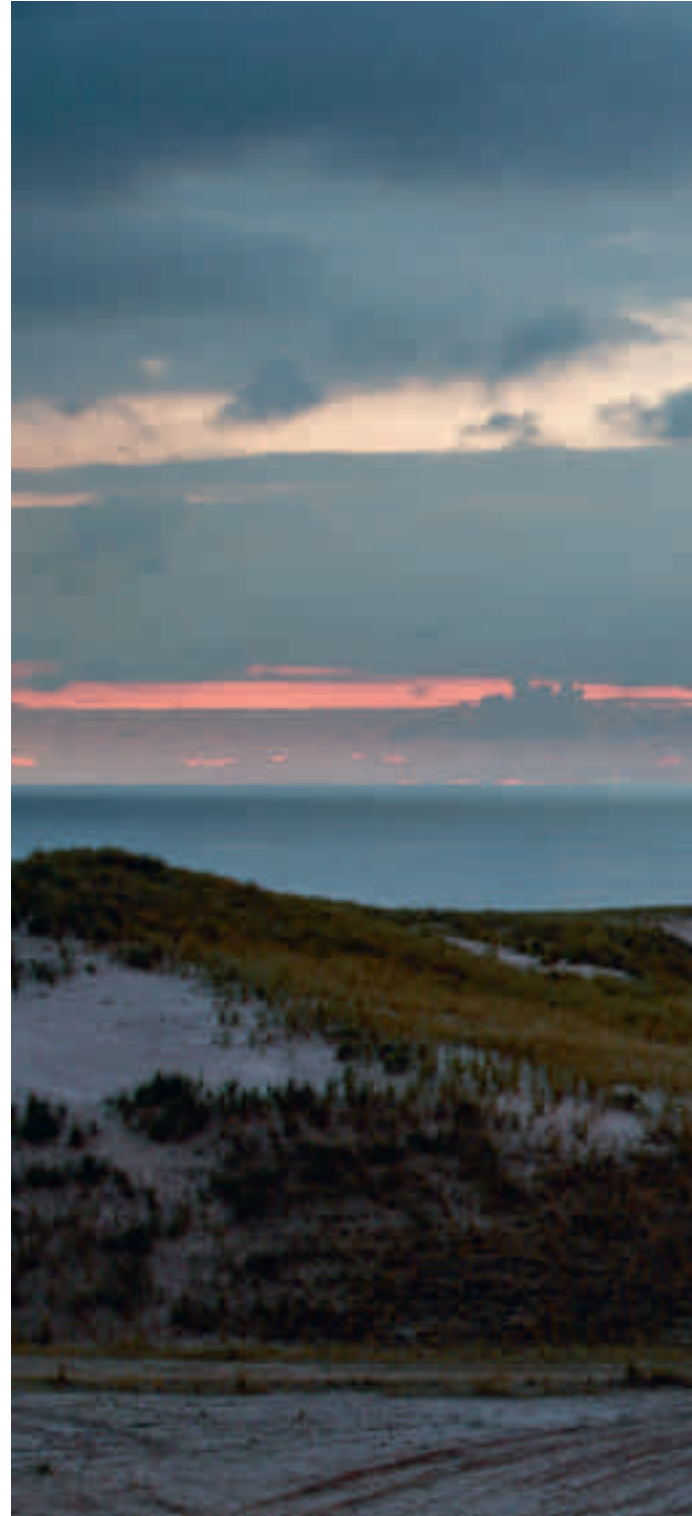

Han Bakker

Kunst aan het water

Van spontaan naar strategie

Kunst en landschaps-architectuur worden steeds vaker ingezet om de kwaliteit en beleving van nieuwe ontmoetingsplaatsen langs de rivier te realiseren. Dergelijke publieke plekken scheppen waarde voor een veel wijder gebied.

Kunstenarscollectief Observatorium Rotterdam, *Zandwacht*, Maasvlakte 2, recreatiestrand, Rotterdam. Foto: Freek van Arkel (groot), Hans Elbers (onder rechts en links)

Veel provincies en gemeenten hebben de ambitie om hun provincie of regio zichtbaarder te maken voor een breder publiek, vaak met een bijdrage van private initiatiefnemers. Stimulering van recreatie, toerisme en werkgelegenheid en het verhogen van de aantrekkelijkheid van een gebied zijn de gemeenschappelijke noemers op basis waarvan verschillende partijen samenwerken, variërend van culturele partners, overheden en burgers tot private partijen. *Place making*, waarbij de ontwikkeling oorspronkelijk van onderaf ontstaat vanuit kunstenaars en creatieven, wordt tegenwoordig vaker bewust ingezet door gemeenten of private partijen om locaties, wijken en soms hele regio's integraal tot ontwikkeling te laten komen. Kunst en cultuur spelen daarbij nog immer een belangrijke rol.

Place making: een plek met een verhaal

De term *place making* dateert uit de jaren negentig, maar het bedoelde proces vindt al langer plaats. Het ontstond spontaan in verlaten industriële zones, oude havengebieden, oude markten en leegstaande gebouwen. Met de verbeeldingskracht van kunstenaars en creatieven en vaak in samenwerking met buurtbewoners werd de potentie ervan blootgelegd. Vergeten locaties veranderden in plekken met een verhaal, van betekenis voor de bewoners en soms voor de reputatie van hele stadsdelen.

Als het om gebiedsontwikkeling en kunst in de publieke ruimte in Nederland gaat, neemt het theatergezelschap Dogtroep (1975-2007) een bijzondere plek in¹. Dogtroep bezette in 1994 een voormalige NDSM-scheepshelling aan het Amsterdamse IJ om er een voorstelling te ontwikkelen. De werf lag er na het faillissement in de jaren tachtig verweerd bij: te zwaar vervuild om tot woningbouwlocatie ontwikkeld te kunnen worden, en daarmee een steen op de maag van de deelraad Amsterdam-Noord.

De voorstelling *Noordwester Wals* trok twee seizoenen lang tienduizenden mensen naar een toen nog relatief onbekend gebied in Amsterdam. Het stadsdeel greep zijn kans, en ontwikkelde aansluitend een festival. Het Over 't IJ Festival werd een katalysator voor spontane en informele gebiedsontwikkeling. Er ontstonden in minder dan tien jaar tijd alternatieve horeca, uitvindersclubs, duurzaamheidsinitiatieven,

Kunstenaarscollectief Observatorium
Rotterdam, ontwerp *Beverbrug*, natuurgebied
de Kleine Zaag, Krimpenerwaard.
© Observatorium

festivals en kunstenaarsateliers in een gebied dat voordien na donker liever werd gemedend. Er kwam een pontverbinding, studentenhuisvesting in containerwoningen, MTV Europe vestigde er zijn hoofdkantoor in een oude scheepswerkplaats en een internationaal hotel opende er zijn deuren. Het *laissez-faire*-beleid van de deelraad werd losgelaten. Ruige festivals als Robodock maakten na een paar succesvolle edities plaats voor meer gereguleerde evenementen. Tegenwoordig bezoeken op mooie dagen duizenden mensen het terrein, aange trokken door een vlooienmarkt, de bijzondere horeca, kunstenaarsateliers en opmerkelijke artistieke installaties. De werf werd iconisch voor Amsterdam-Noord en een waardeschepper voor de omgeving. Daardoor ontstond er een veel groter achterliggend gebied als woonlocatie.

Place making werd daarna gaandeweg strategisch ingezet door gemeentelijke overheden en private partijen die het profijtlijke ervan begrepen. Zo ontving Dogtroep midden jaren negentig de uitnodiging van Arcadis² om het voormalige militaire Hembrugterrein in Zaandam te ontwikkelen. De meest creatieve Arcadisingenieurs en de kunstenaars van het theatergezelschap deden een poging het terrein gezamenlijk opnieuw in te richten. Het bleef weliswaar bij een experiment, maar het illustreert een ontluikend besef dat kunstenaars een rol

kunnen spelen bij gebiedsontwikkeling. Rond de eeuwwisseling trok Dogtroep duizenden bezoekers naar de Vinex-locatie Leidsche Rijn, toen nog slechts een zandvlakte. Met wat er ter plekke ruim voorhanden was aan bouwmachines, zand en water, werd een spectaculaire locatievoorstelling gemaakt. Bouwondernemers en projectontwikkelaars waren de initiatiefnemers en sponsors, en tal van potentiële bewoners maakten zo voor het eerst kennis met deze locatie.

Internationale positionering

Inmiddels spant in Nederland Rotterdam de kroon met architectuur die beoogt de stad internationaal op de kaart te zetten. De recent gebouwde Markthal werd al snel een icoon, niet alleen door het spectaculaire ontwerp van Winy Maas van MVRDV, maar ook door de toevoeging van een kunstwerk van het kunstenaarsduo Iris Roskam en Arno Coenen. Een relatief kleine investering voor de projectontwikkelaar, met een immens effect. De bekende Rotterdamse kunstproducent The Mothership was de initiatiefnemer en gaf hiermee zijn visitekaartje af. De in 2016 geopende Beurspassage aan het Amsterdamse Damrak is op hetzelfde idee gebaseerd: kunstenaars en vormgevers werden door projectontwikkelaars ingezet om een anonieme locatie tot een plek met een verhaal te maken.

Integrale aanpak, metropoolvorming en internationale positionering door programmering van hoogwaardige kunstproducties zijn overeenkomstige elementen bij de ontwikkeling van gebieden, zoals in het project *Le Voyage à Nantes*. Na enkele jaren van voorbereiding vond in 2007 de eerste editie van een kunstroute met grootschalige tijdelijke en permanente kunstobjecten en installaties plaats, langs de oevers van de Loire tussen Nantes en Saint-Nazaire aan de Atlantische kust. Om de aandacht voor de route te vergroten, voegde de stad Nantes er in 2012 een spectaculair festival in de openlucht en in verlaten industriële locaties aan toe. Ondersteund door een internationale mediacampagne lokt het festival de cultuurtoerist naar Nantes. Kunstwerken langs de Loire-oevers verleiden hen per cruiseboot of touringcar het gebied in te gaan en te verkennen. Het project deed het

bleke imago van Nantes in ruim tien jaar tijd verdampen, en veroorzaakte een opleving die de investering van naar schatting gemiddeld 3 miljoen euro jaarlijks meer dan rechtvaardigde.

Sense of Place en RiverArt

In Nederland bestaan meerdere initiatieven met vergelijkbare doelen, die tegelijkertijd Nederland als waterland thematiseren, zoals de *IJsselbiënnale*, ruim 25 sitespecifieke thematische kunstwerken langs de IJssel. Een ander recent voorbeeld is de Biënnale *Into Nature*, een kunstexpeditie door het Nationaal beek- en esdoornlandschap Drentsche Aa langs kunstinstellingen en 17 locaties waar kunstenaars zich laten inspireren door de historie, de ontwikkeling en de toekomst van de plek waar ze zich bevinden.

Ook *Sense of Place*, met Joop Mulder (de geestelijk vader van het Oerolfestival op Terschelling) als initiatiefnemer, liet zich onder andere door *Emscherkunst* in het Ruhrgebied en *Le Voyage à Nantes* inspireren. Het project wil internationaal de aandacht van cultuur- en natuurliefhebbers trekken naar de Noord-Nederlandse Waddenkust. Een ander vergelijkbaar maar recenter project, *RiverArt*³, is een gezamenlijk initiatief van de gemeenten Rotterdam en Dordrecht. Zij beogen bestuurlijke samenwerking in het kader van metropoolvorming, gebiedsontwikkeling ten behoeve van recreatie en cultuur- en natuurtoerisme, en profilering als aantrekkelijke regio. Tot de belangstellende organisaties behoren Rijkswaterstaat (ministerie Infrastructuur en Milieu), de waterschappen en het kennis- en adviesinstituut Deltares. Zij zien in *RiverArt* een mogelijk platform voor communicatie over het leven in de delta in tijden van klimaatverandering. Projectontwikkelaars sluiten op hun beurt aan om de woonaantrekkelijkheid van een locatie te vergroten.

Het Rotterdamse kunstenaarscollectief Observatorium is intensief bij alle genoemde projecten betrokken en vormt de verbindende schakel. Bij zowel *Emscherkunst*, *Le Voyage à Nantes*, *Sense of Place* als *RiverArt* en de *IJsselbiënnale* zien we toevoegingen of ingrepen door een kunstenaar of landschapsarchitect die de identiteit van het gebied versterken, of die mensen gevoelig maken voor de kwaliteit van

ijsselbiennale.nl

de omgeving. Geen autonome kunst dus, maar kunst als concentratiepunt of nieuwe pleisterplek in het landschap, in opdracht gemaakt. De kunstwerken kunnen zo bekendheid verlenen aan nog onbekende maar aantrekkelijke plekken. Of ze scheppen een identiteit voor locaties die verweesd of anoniem zijn geraakt door dijkverhoging, door het verdwijnen van industriële activiteiten en door sloop.

De mooiste locaties aan de rivier vielen in het verleden vaak ten prooi aan de industrie of werden volgebouwd met hoge appartementengebouwen direct aan het water. Die denkwijze wordt nu vaker bekritiseerd. De huizenmarkt moet natuurlijk bediend worden maar niet per se op de plek waar de kortetermijnwinst het grootst is. Het is een boerenwijsheid dat na de

appeloogst de boomgaard omhakken en als brandhout verkopen, de hoogste winst oplevert. Wijzer omgaan met locaties is een inzicht dat langzaam lijkt te groeien. Wat de binnenstad is voor de steden, kunnen de oevers zijn voor de gemeenschappen aan de rivier. Publieke ruimte in de vorm van nieuwe ontmoetingsplaatsen langs de rivier creëren, levert waarde op voor de hele regio.

Nieuwe vormen van samenwerking

Kenmerkend voor bovenstaande voorbeelden zijn de nieuwe vormen van samenwerking die ontstaan, zoals genoemd bij *RiverArt*. Opvallend daarbij is wel dat gemeentelijke en provinciale overheden initiatiefnemers zijn of als hoofdfinanciers betrokken zijn. Diverse culturele instellingen worden als gevolg van dit beleid gestimuleerd om met elkaar samen te werken. Het project *Zuiderwaterlinie*⁴ in de provincie Noord-Brabant is daar een voorbeeld van. De provincie vindt het van belang om de kennis, bekendheid en waardering van de linie te vergroten met als doel om het potentieel van het gebied beter te benutten en de positie van Noord-Brabant te versterken. Dit uit zich onder andere in talrijke (culturele) initiatieven waar allerlei soorten partijen elkaar vinden om het verhaal van de Zuiderwaterlinie op de kaart te zetten.

Er wordt met een diversiteit aan partijen samengewerkt op het gebied van erfgoed, toerisme, media, overheid en bedrijfsleven

Ook werken provinciale overheden samen om gebieden onder de aandacht te brengen, zoals bij het *Limes*-project, dat een samenwerking is tussen de provincies Gelderland, Utrecht en Zuid-Holland en het Rijk (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed), met als een van de belangrijkste doelen om de Unesco-status voor het gebied binnen te halen. Er wordt met een diversiteit aan partijen samengewerkt op het gebied van erfgoed, toerisme, media, overheid en bedrijfsleven die gezamenlijk de geschiedenis van de limes vertellen aan de hand van campagnes, projecten en activiteiten. Met Europese Culturele Hoofdstad Fryslân Leeuwarden 2018 wordt een hele provincie in de spotlights gezet, waarbij culturele instellingen, gemeenten, burgers en bedrijfsleven op allerlei manieren met elkaar samenwerken.

Bovenstaande voorbeelden laten zien dat er flink wordt geïnvesteerd in de kwaliteit en beleving van de openbare ruimte. Ze versterken het publieke karakter en de betekenis ervan. Dergelijke nieuwe publieke plekken scheppen waarde voor een veel wijder gebied. Belangrijk is daarom dat overheden oog ontwikkelen voor spontane initiatieven en dat de openbare ruimte niet wordt opgeofferd aan sec privé-belangen. •

Dit artikel is tot stand gekomen in samenwerking met Sharon Oldekotte-Vrolijk, directeur Kunst & Cultuur, BPD (onder andere BPD Cultuurfonds)

Noten

- 1 Han Bakker was van 1989 tot 1998 verbonden aan het gezelschap Dogtroep.
- 2 Arcadis is de leidende wereldwijd opererende ontwerp- en consultancy-organisatie op het gebied van de natuurlijke en gebouwde omgeving.
- 3 Han Bakker is verbonden aan het project *RiverArt*.
- 4 De Zuiderwaterlinie is een eeuwenoud verdedigingswerk en bestaat uit vestingsteden, forten en schansen en een aantal grote en kleine sluiscomplexen, talloze linies en inundatiegebieden. Het Noordbrabantse deel van de Zuiderwaterlinie loopt van Bergen op Zoom tot Willemstad en via de loop van de Maas tot aan Grave.

Advertentie

Amsterdamse Bos
/ Bos theater

June 4
–
July 16

Cultural Park

Art of Care

www.culturalpark.nl

Presenting over 30 artists,
creatives and thinkers